

Mai te tahua nu'u fa'ehau i te mihihi '?t?m? : faufa'a '?fifi o te motu n? Hao

Mai te tahua nu'u fa'ehau i te mihihi '?t?m? : faufa'a '?fifi o te motu n? Hao [1]

Hao, tahua ineine a te CEP...

I te 'ōmuara'a o te mau matahiti 1960, hō'ē hānere e iva 'ahuru ma maha (194) te rahira'a ta'ata i Hao (Morschel 2013 : 64). Te tautai roto 'e te tautai tua, te putura'a pūha 'e te fa'a'apura'a poe, 'o te mau faufa'a moni hō'ē roa a te mau 'utuāfare fēti'i e ora ra i ni'a i taua motu ra i te rōpūra'a o te hitia'a o te rā o te ta'amotu Tuamotu i Pōrīnētia Farāni (Tahiti Heritage 2021).

Teie rā, 'ua tāpa'o roa te fa'anahora'a o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī i Pōrīnētia Farāni, i te tahi tīoira'a i roto i te 'ā'ai o te motu nō Hao tē ti'a ra i te āteara'a e iva hānere e piti 'ahuru (920) kiromētera i te hitia'a o te rā ia Tahiti 'e i te āteara'a e pae hānere (500) kiromētera i te pae 'apato'erau nō nā motu tāmatamatara'a 'ātōmī nō Moruroa 'e nō Fangataufa. I roto i te ārea toru matahiti, mai te matahiti 1963 i te matahiti 1966, hānere rahira'a fa'ehau 'e mataī nō te Hau metua i noho mai i Hao 'ua fa'ariro roa rātou te ārea e toru 'ahuru ma pae kiromētera tuea fenua 'ati a'e te pū 'oire 'o Otepa 'ei pū fa'ehau nō te mau tāmatamatara'a moiha'a 'ātōmī i ni'a i te mau motu nō Moruroa 'e nō Fangataufa. 'Ua patu te mau fa'ehau 'e te mau mataī nō te Hau metua i te mau fare nō te mau ta'ata tīvira 'e te mau fa'ehau, te tahi fare ma'i a te nu'u, hō'ē fa'aru'era'a pape vi'i'i, hō'ē uāhu nō te mau tauiha'a e fa'arevahia mai 'aore ra e fa'arevahia atu, 'e te taura'a manureva rahi roa a'e nō Pōrīnētia Farāni, i ni'a i te fenua i te pae 'apato'erau o te motu i ni'a i nā tuha'a ta'a'ē e maha : te tahua nō te mau pahī 'e te mau manureva i te pae 'apato'erau, te vāhi nohora'a orara'a tāmau i rōpū i te taura'a manureva 'e te 'oire nō Otepa (e tau nohora'a fa'ehau nō te rahira'a fa'ehau rau, tāpa'o rau hō'ē tauatini 'e piti hānere (1200), 'e tae noa atu i te pū māimira'a ito 'ātōmī (CEA) 'e te tahi vāhi fa'aru'era'a pehu i te pae 'apato'a nō Otepa (Meyer & Meltz 2020).

I te tau o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī i roto i te reva, e toru faufa'a rahi tō taua tahua a te nu'u fa'ehau : ha'aputu 'e tāmaumau i te mau mātini 'ātōmī, taravi'i'i i te mau fa'ehau rave 'ohipa 'e te mau manureva Vautour e rere nā roto i te au rara ireire nō te haru mai i te tahi hu'a māhu 'e hi'opo'a atu ai i taua mau hu'a māhu i roto i te mau pū hi'opo'ara'a a te CEA 'e tae roa atu i te taime 'a fa'aharuruhia ai te paura 'ātōmī i raro i te fenua i te matahiti 1974.

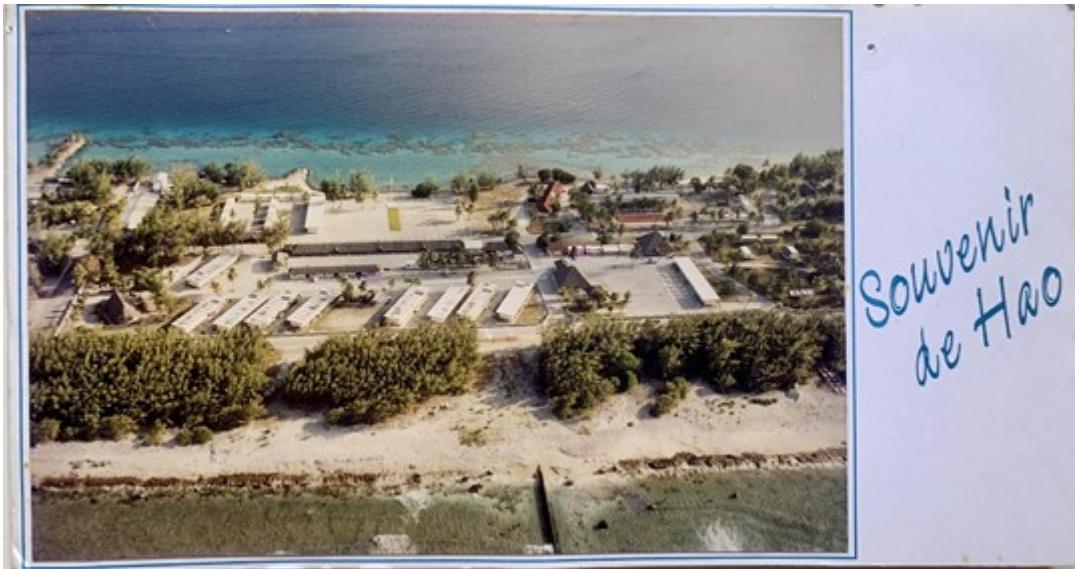
... e t?na "Club Med"

Ta'a'ē noa atu i tōna ti'ara'a faufa'a i roto i te parau o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī, 'ua riro ato'a te tahua nu'u fa'ehau nō Hao, 'ei pū tapiho'ora'a hō'ē roa o te ta'amotu Tuamotu. 'Ua ruri te CEP ia Hao 'ei pū papa'ā, fātata roa i te tahi pū orara'a 'oire: 'ua hoho'a noa 'oia ia Papeete i Tahiti, i te Tuamotu rā te vaira'a. I te fa'arahira'ahia te mau patura'a rau, te mau piha 'ohipa a te nu'u fa'ehau i Hao, 'ua fa'a'ū'ana atu te CEP i te ihiihi o te motu nō Hao 'ua fa'atupu i te mau 'ohipa rau i ni'a i te vaefenua o te ta'amotu. Te tāpura 'ohipa a te CEP, 'o te taiete rahi roa a'e nō te tihēpura'a i Pōrīnētia Farāni e toru 'ahuru (30) matahiti i te maoro 'e, 'ua fāna'o i te tā'āto'ara'a o te mau 'ohipa i taua taua ra^[2]. Hānere 'e hānere mā'ohi o nā tā'amotu e pae tei pārahi i Hao nō te rave atu i te 'ohipa i te CEP iho 'aore ra nō te hō'ē o te mau taiete i tihēpuhia e te nu'u. 'Ua mara'a roa te nūmera hānere 'e iva 'ahuru ma maha (194) huira'atira i te matahiti 1962 i te fāito hō'ē tauatini e maha hānere hō'ē 'ahuru ma pitī (1412) ta'ata i te matahiti 1996 (Morschel 2013 : 64 ; Flags of the World 2016).

I rōpū i te mau patura'a a te nu'u 'e nō te tapiha'ara'a, 'ua patu-ato'a-hia te tahi mau fare 'aore ra te tahi tahua nō te fa'a'ana'anataera'a i te ta'ata, mai te fare inuinura'a, te tahi mau tahua tā'irira'a pōpō, hō'ē fare ha'uti fa'atopara'a mōhina, hō'ē tā'atira'a tū'aro i ni'a i te tai, 'e te patara'a hoho'a teata mātāmua roa i Pōrīnētia Farāni. Te mau fa'ehau Farāni 'e te mau rave 'ohipa mā'ohi a te CEP tei fa'a'ohipa na. 'ua fa'aoti ato'a te CEP e fa'ariro ia Hao mai te fenua a tei fa'atuha'ahia 'e vāhi fa'a'ana'anataera'a nō te mau fa'ehau 'e te feiā tīvira i rohi na i ni'a i nā tahua tāmatamatara'a 'ātōmī. 'Ia tae i te tau fa'afa'aeara'a, e reva roa mai rātou mai Moruroa 'e Fangataufa mai i Hao, 'e re'are'a ai rātou i te mau tū'aro i ni'a i te tai, te mau fare inuinura'a 'e te mau fare tāmā'ara'a.

I te mau mahana mātāmua o tā'u 'ohipa i ni'a i te tahua nō Hao i te matahiti 2019, 'ua fārerei au ia Claude tāne^[3], e mātuatua Farāni tei haere mai nō tāna tau fa'ehau i Moruroa, 'e tei noho roa i Hao 'e tāna vahine, vahine tumu nō Hao, mai te hopera'a tāna tau fa'ehau 'e tae roa mai i te 'ōmuara'a o te mau matahiti 1990. 'Ua fa'aau 'oia i te huru auhoara'a i te 'oire nō Otepa i te roara'a o te tāpura CEP 'e te huru 'o Moruroa : "Hao, mai ia Moruroa, e au i te Club Med, pa'a'ina mai te tihapēni i muri a'e i te mau ha'apa'a'inara'a 'ātōmī, e fa'atupuhia te tu'era'a pōpō i ni'a i te one i te pae tahatai 'e te fa'ahe'era'a nā ni'a i te 'iri tā'ie i roto i te tairoto.^[4]

" Terā rā, tē fa'a'ite ra 'o Claude tāne ē tē riro ra 'o Hao 'ei vāhi orara'a fāna'ohia e te mau fa'ehau mai te mau ta'ata tīvira mā'ohi a te CEP 'e tō rātou mau'utuāfare fēti'i, 'āre'a i Moruroa, 'ua tauihia 'ei tahua fa'ehau 'ōpanipanihia i tō rāpae. 'Ia au i te parau a Claude tāne, 'ua iti a'e te mau 'ōti'a tōtiare i rotopū i te mau fa'ehau Farāni 'e te mau mā'ohi i Hao, 'ia hi'ohia i te tahua tāmatamatara'a nō Moruroa.

*Hoho'a 1 : h?ho'a n? Hao i te tau o te CEP, 'aita e ha'ap?p?ra'a i te tai'o mahana 'e te fatu o te hoho'a, ©
Lis Kayser*

Te mau matahiti v?v?hira'a : “Tei roto m?tou i te p?uri !”

I te hopera'a te tāpura tāmatamatara'a paura 'ātōmī i te matahiti 1996, 'aita te tahua a te nu'u i faufa'a-fa'ahou-hia. 'Aita e faufa'a fa'ahou tō te nu'u Farāni nō te fa'aea tāmau mai, ua 'ōpanihia te pū. I te vāvāhira'ahia te pū i te hope'a matahiti 1990, ua fa'aru'e te nu'u e pae hānere 'e toru 'ahuru ma piti (532) tane pehu a te nu'u i roto i te moana nō Hao 'e ua hunahia te mau pehu ri'i hūhu'a i roto i te fenua, te 'āuri iho ā rā, te mau niuniu 'e te mau putu uira nō te mau pere'o'o (ANDRA 2017). I te matahiti 2009, ua fa'anaho te (DID) Fa'aterera'a o te patura'a fare nō te pāruru i te mau nu'u Farāni, i te tahi fa'a'āpīra'a i te motu nō Hao nā roto i te vāvāhira'a i te mau fare i toe mai, te mau mōrī ato'a, te rā'au *bisphényle polychloré (PCB)* 'e te mau 'āuri teiaha^[5]. Hau atu ā i te reira, tē vai noa mai ra te tahi fāito purutoniūmu, 'aore roa i pāpū te rahira'a, i raro a'e i te tahua tīmā taravi'iv'i'ra'a i pīha'i noa i te taura'a manureva^[6].

I te tau o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī, ua patu te nu'u Farāni i te tahi tahua tīmā i ni'a i te fenua i ha'av'i'iv'i'hia nō te tāpe'ape'a i te vi'iv'i'i. 'Ua fa'atupu te 'ōpanira'a o te tahua a te nu'u i te mau tā'uera'a i te tau o te hitimahutara'a te tapiho'ora'a 'e te mara'ara'a o te rahira'a ta'ata i Hao 'e i te ha'amata'ra'a o te fifi : ua topatari roa te ihiihi o te fenua, ua varavara roa te parau o te 'ohipa, 'e ua vai noa te mau 'ona i te ātea.

Nō te tahi pae ta'ata, hau i te toru 'ahuru ma pae (35) matahiti i te pa'ari, i paraparau mai iā'u 'e tei ora mai i terā taime revara'a o te CEP, e mea tupu tā'ue noa mai. Jacques tāne, tei riro na 'ei ta'ta tāmau uira i te CEP, ua rave pinepine 'oia i te hoho'a o te pōuri nō te fa'a'ite i te huru orara'a i tupu i ni'a i te huira'atira i te taime 'a fa'aoti ai te nu'u fa'ehau i te reva i te matahiti 2000. Tē ha'amana'o ra 'oia i te mahana i reva ai te CEP, e au ra ē, e ta'ata tei tūpohe i te mōrī i

Hao :

“Te revara'a te CEP, tei roto m?tou i te p?uri, 'oia mau ! 'Ua t?p? te fa'ehau i te uira hou 'a fa'aru'e mai ai i te motu. E ri'ari'a iti rahi t?'u i te ho'ira'a atu n? te 'ohipa 'e i te h?'? taime, 'aita vau i 'ite fa'ahou i te pur?mu. E au i te mata p?iri. 'Ua fa'aea noa m?tou i roto i te p?uri i te po'ipo'i a'e, te po'ipo'i atu ? n? reira noa n? te mea, m?tou, te huira'atira n? Hao, 'aita m?tou i 'ite n? hea r?, 'aore e CEP.”

'Ua fa'atupu te revara'a o te CEP 'e te he'era'a o te ihiihi o te fenua i te 'ārevara'a o te huira'atira, 'eiaha noa te mau fa'ehau 'e te mau mata'i Farāni a te CEP, te mā'ohi ato'a rā i noho i Hao nō te rave i te 'ohipa nā te CEP. I te matahiti 1996, hō'ē tauatini 'e maha hānere hō'ē 'ahuru ma piti (1412) ta'ata tei ora na i Hao, 'āmui mai ai nau toru tauatini fa'ehau 'e mata'i tei noho na i te tahua a te nu'u. Fātata hō'ē i ni'a i te toru o te huira'atira tei reva i te matahiti 2012. Mai reira mai, 'ua vai noa te rahira'a ta'ata i ni'a i te fāito tauatini ta'ata (Morschel 2013 : 64). 'Ua 'ōpanihia tau fare toa, tau fare inuinura'a, 'aore hoani i rahi fa'ahou.

'Ua taui roa te fenua e fa'a'ati ra ia Otepa, e au i te 'oire tūpāpa'u. Noa atu ē, e piti 'ahuru ma va'u (28) 'utuāfare tei noho i roto i te mau fare fa'ehau i vaiihohia, 'ua vai ano noa te tahi atu mau fare a te CEP. 'Aita ā te mau fenua i tārahuhia e te CEP, i te tau o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī, i vāvāhihia atura nā te mau fatu fenua.

Hoho'a 2 : F?ri'i fa'ehau i vai noa i roto i te 'oire n? Otepa, 'Atopa 2021 © Laurent Sturm

Te mihimihī '?t?m? [7]

Mai te taura'a atu te CEP i Hao 'e tae roa mai i teie mahana, rave rahi mau mana'o pāto'i tei fa'aro'ohia i ni'a i te fa'a'ohipara'a 'e te vaira'a te huira'atira 'e te fenua i ni'a i teie mau rārā 'ātōmī a te tāpura tāmatamatara'a 'ātōmī Farāni. Fātata te tōtaiete mā'ohi tā'āto'a teie e fa'ahapa nei i nau matahiti tāmatamatara'a 'ātōmī Farāni e toru 'ahuru (30) (Saura 2015).

Teie nei rā, 'ua tā'u'aparau vau i te hō'ē rahira'a e iva 'ahuru (90) ta'ata nō Hao tei fa'ahiti mai i tō rātou mihimihī i te tau o te mau fa'ehau 'ātōmī i Hao. Noa atu pa'i te mana'o o te huira'atira i pāpū i te mau 'ino i fa'atupuhia e te mau tāmatamatara'a 'ātōmī i ni'a i te ta'ata 'e te arutaimareva, 'ua riro te mihimihī 'ātōmī, 'oia ho'i te mihimihira'a i te mau matahiti tāmatamatara'a paura 'ātōmī Farāni i roto iā Patifita, 'ei hahira'a faufa'a roa a'e 'ei reira e fāitohia ai te tau i ma'iri, te tau nei 'e te tau 'amuri. I roto i te mau tua tōtiare ānei, i te mau u'i ato'a, terā u'i ato'a o te matahiti i reva ai te CEP i te matahiti 2000, tē fa'ariro-noa-hia nei te tau o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī mai "te tau o te re'a" o te motu nō Hao. 'Ua riro te CEP 'ei ti'a nō te tauira'a fāna'o o te mau ta'ata 'o tā'u i tā'u'aparau : 'ua fa'ariro 'oia ia Hao mai te tahi pū tōtiare-tapiho'ora'a i te Tumotu nā roto i te tarira'a mai i te fāna'o 'ohipa, te nu'ura'a o te tapiho'ora'a, te fa'ahotura'a i te mau patura'a fare 'e te tahi orara'a huru pe'epē'e a'e.

Mamie Blue, vahine tumu nō te tahi atu motu nō Tuamotu, fatu nō te fare inuinura'a tu'iro'o *Bar Mamie Blue International* i Hao i te tau o te CEP, teie e fa'ati'a nei ma te 'oa te mau mahana autaea'era'a maitata'i 'e te 'oa'oa ato'a :

"Oia mau, o te tau o te re'a i mua ra e mea h?viti mau ! E ?rearea noa m?tou i te mau mahana ato'a. Haere ato'a mai te mau fa'ehau ia m?tou nei e ?rearea ai. E haere r?tou i te fare toa Amélie e ti'i i te h?h? moa, te pia n? m?tou. E tunupa'ara'a ! O te tau o te re'a iho ? ! I teie mahana, 'ua pe'ape'a roa te ta'ata. Ha'apa'o noa iho ? 'oe ia 'oe iho. [...] Te tau o te re'a r?, e parau atu vau ia '?e... 'au? ho'i ? ! E mea m?na'ona'o !

Poko, ta'ata nō Hao, tē hope atu ra te toru-'ahuru-ra'a o tōna matahiti, tē ora ra i te tahua fa'ehau tahito 'e tē ha'amana'o ra i te mau matahiti hope'a o te CEP : "E mea au maita'i te orara'a i Hao. Purapura noa te feti'a i roto i te mata – e mea 'ana'ana ana'e te nehenehe 'e e mea tāmoni 'ore te mau mea ato'a !" 'Ia au te mau parau a Poko rāua tāna vahine, 'aita te pāpā noera i haere mai nā ni'a i tōna pa'epa'e fa'ahe'e tāverehia e te mau ria anu. "I 'ō nei, e tae mai 'o pāpā noera nā ni'a i te manu tautau nā te reva. Hō'ē manu fa'ehau a te CEP!" I Moruroa 'e i Fangataufa, e fa'aharuru na te CEP i te tūpita 'ātōmī. I Hao, tē ha'amana'o ra 'o Poko, 'o Herenui 'e rahi atu ā mau ta'ata i te CEP mai te tahi fatu 'ohipa 'ā'au tae tei fa'aru'e mai ia pāpā noera 'e te mau ō mai te manureva tautau nā te reva mai.

'Aita te pūai o te mihimihī 'ātōmī e fāriihia ra mai te au e te tā'āto'a i Hao. Ma te maere 'ore, te feiā e parau te maita'i o te CEP, 'o rātou tei fāna'o maita'i i te tāpura o te mau tāmatamatara'a 'ātōmī, 'ei hi'ora'a, nā roto ānei i te tihēpura'ahia, nā roto ānei i te tahi fāna'ora'a fenua, fāna'ora'a fare ānei, e tī'ara'a tōtiare ānei. Te feiā e fāna'o tāmau i te moni 'āva'e 'aore te feiā e 'ere nō te fenua mā'ohi tei tere atu e noho i Hao i muri a'e i te revara'a te CEP i te matahiti 2000, 'aita rātou i fa'ahiti noa a'e i te tahi 'oto'oto nō te tau o te CEP i roto i tā mātou mau

tāu'aparaura'a.

Te feiā i fa'ati'ahia e fa'aea i ni'a i te tahi mau tāpū fenua (tē ora nei i roto i te mau fare a te CEP) 'e te feiā i fāna'o i te hō'ē 'ohipa i te CEP, 'o rātou te mea māna'ona'o a'e i te feiā i tāmau i te tā'i'a 'e te putu i te pūha i te tau o te CEP.

Te rahira'a o te huira'atira nō Hao i paraparau mai iā'u, tē parau ra ē "e mea fa'ahiahia a'e te tau o te CEP i tō teie nei." Te tumu, te rahira'a īa o te mara'ara'a te nūmera o te feiā 'ohipa 'ore i Hao mai te revara'a atu te CEP. Hau atu, 'ua 'āno'ino'i te mau ta'ata i teie nei : nō te tahi atu mau motu mā'ohi te tahi pae, nō te fenua Farāni mai te tahi 'e 'ua noho mai i Hao nō te tāpura 'ohipa a te CEP. E pitī i ni'a i te toru o te feiā 'o tā'u i paraparau, nō rāpae mai 'e au rā ia rātou e mau ta'ata tumu rātou nō te fenua. Teie huira'atira nō rāpae mai 'e tē fa'aau ra mai te ta'ata tumu nō te fenua, e peu CEP terā.

E mea ta'a'ē mau te fa'a'itera'a i te mihimihī 'ātōmī, te hia'ai e fa'aiho 'āmui i te 'ātōmī, 'e te fa'ahotura'a tapiho'ora'a, e fa'a'itehia ra e te mau pupu ta'ata, nō tō ratou ānei ti'ara'a i roto i te tōtaiete nō Hao 'e te 'ā'ai 'o Hao. Mea nā roto i te ha'afaufa'ara'a 'e te pararera'a te mau mēharo maitata'i, te fa'a'i-fa'ahou-ra'a i te mau fare tahito a te mau fa'ehau, te tāpe'ara'a 'e te pārurura'a i te mau tauiha'a tahito nō taua tau ra, mai te mau hoho'a pata CEP-Hao, te mau 'ahu fa'ehau 'e te mau tauiha'a fare i ravehia mai mai roto mai i te fare tahua i vai noa.

E tāpa'o ato'a e tuea te mihimihī i te meharo 'e te mo'e o te tau i ma'iri. E au ato'a nō te ti'ara'a pāruru o te hō'ē nūna'a i te tau nei. 'Eiaha ato'a te mihimihī 'ātōmī i Hao 'ia fa'arirohia 'ei fāri'i'ra'a feruri-'ore-hia i te ti'ara'a o te Hau Farāni, ti'ara'a e pāto'ihia nei nā roto i te paraura'ahia ē e mea mā te mau tāmatamatara'a 'ātōmī, 'e 'aita te mau hu'ahu'a 'ātōmī i tae i Hao. Tē parau nei au ē, ua fa'arahihia taua mana'o ra e tō Hao iho tei fa'ahotu i tā rātou iho parau pāto'i tei fa'arahi i te mana'o o te tahi atu mau mā'ohi mai te mea ra ē e motu i ha'amo'ehia 'o Hao, e motu i vi'i'i', tei Ti te hu'ahu'a 'ātōmī^[8]. "Mo'ehia" 'e "Ti te hu'ahu'a 'ātōmī" e 'ere te reira tā tō Hao mā e hina'aro 'ia parauhia nō tō rātou fenua i teie mahana, 'aita ato'a rātou e hina'aro ra 'ia fa'ahitihia "te tau re'a" e te tahi atu mau mā'ohi. Tē tūra'i ra terā mau fa'ati'ara'a nō rāpae i ni'a ia Hao , i te tau i mahemo , i teie nei tau, i te huira'atira i te tōmite i tā rātou pū ma te ani i te Hau Farāni 'ia fa'ahope roa i tā rātou tuha'a fa'ati'ara'a i te fenua, 'o rātou ato'a te tumu e hi'o-'ino-hia ai te fenua"vi'i'i", 'e te fa'atupura'a i te 'ā'ai huri, 'oia ho'i, tā rātou iho fa'ati'ara'a i ni'a i te motu; fa'ati'ara'a ha'aporihia 'e tō rātou iho mihimihī 'ātōmī.

'Ia tuatāpapahia e mea nāhea te mau fā nō te fenua i te ha'amanara'ahia e te mau fa'ati'ara'a 'ātōmī e te feiā nō rapae, e marū ri'i mai, e māramarama ato'a mai te mana'o o te mihimihī 'ātōmī i ni'a ia Hao, e'ita ato'a te hoho'a e fa'ahapehia, e'ita ato'a e vai noa i ni'a i te hō'ē noa

hi'ora'a o te tuha'a o te fa'a'aihu'arā'aura'ahia 'o Pōrīnētia Farāni.

Te ho'ira'a mai te fa'ehau i Hao

'Aita te mihimihira'a o te tau CEP e fa'aara noa i ni'a i te tau nei, i ni'a ato'a rā i te mau mataroa, 'e te mau 'ami'ami o te nūna'a nō Hao nō te mau 'ōpuara'a fa'ahotura'a o te fenua tae noa atu i te 'ōpuara'a e ha'amau i te tahī fa'a'amura'a i'a tinitō, e toru miriōni tārā marite te ha'amāu'ara'a, 'e te ho'ira'a mai te RSMA (*Régiment des Services Militaires Adaptés français*) i Hao. I te 'āva'e nō tiurai i te matahiti 2021, 'ua ta'o te peretiteni Emmanuel a Macron tāne i mua i te huira'atira, i tōna revara'a mai i Tahiti, e ho'i te RSMA i Hao; 'Ua mau 'ēna taua 'āma'a fa'ehau i Hao mai te matahiti 1993 i te matahiti 2010. E ho'i mai te RSMA nō te tūra'i ā i te ihiihi i te nūna'a nō reira, nō te tauturu i te fa'ahopera'a i te tāpūra fa'a'āpīra'a o te fenua, 'e nō te ha'amau i te tahī tau ha'api'iipi'ira'a nō te feiā 'āpī nō Hao 'e nō te mau motu Tuamotu mā. 'Ua fa'ahiti ato'a 'o Emmanuel a Macron tāne te mau 'ōpuara'a nā te ara - teie te parau a Emmanuel a Macron tāne - "rēhiti", mai te 'ōpuara'a fa'a'amura'a i'a tinitō, 'e 'ua tūra'i i te mau 'ona atuhe'e 'ia fa'aea noa atu i rapae a'e iā Pōrīnētia Farāni, nō te mea: "I 'ō nei 'o Farāni ! I 'ō nei, 'o Pōrīnētia Farāni." (Macron 2021). [9]

I Hao, 'ua fa'arahi te 'ōrero a Emmanuel a Macron tāne i te mau tiotī'o'o o te mau reo i tūrorirori 'ē na tei fa'aro'ohia nō te pāto'i i te 'ōpuara'a fa'a'amura'a i'a. Hau atu ā, e toru 'ahuru (30), maha 'ahuru(40) mau ta'ata 'o tā'u i paraparau atu i te matahiti 2021, tei fāri'i i te 'ōpuara'a fa'a'amura'a i'a i tō'ū tae-mātāmua-ra'a i Hao i te matahiti 2019, tei ha'apāpū ē, e mea au a'e nā rātou te 'ōpuara'a o te RSMA nō te iti 'o tōna fa'a'ohipara'a i te moana 'e nō te mea ato'a te RSMA, 'eiaha roa atu mai te 'ōpuara'a fa'a'amura'a i'a, e 'ōpuara'a Farāni.

E piti 'ahuru ma ono matahiti i muri mai i te moura'a te mau tāmatamatara'a 'ātōmī i Patifita 'apato'a, tei te hiti 'o Hao ia Pōrīnētia Farāni, i raro a'e i te mau piritara'a e te fenua Farāni 'e te fenua tinitō. Teie rā, tē hina'aro nei te nūna'a iho e taui i tōna huru ta'a'ē, nō muri i te mau tāmatamatara'a 'ātōmī, ma te ha'afatu-fa'ahou-ra'a mai te pū ma te tūra'ira'a te mau fa'ehau Farāni 'ia tāmā i te mau fenua ha'avi'iv'i'hia e te mau 'āuri teiaha, ma te onoono ē e tano roa terā fa'a'amura'a i'a i roto i tō rātou tairoto mai te peu e'ita e fa'atupu i te vi'ivi'i i roto i te tai.

Ha'apotora'a parau

L'atoll de Hao a été transformé en base avancée pour le programme des essais nucléaires français dans la région du Pacifique du Sud. Le patrimoine du CEP – entendu comme l'expansion des infrastructures locales, les changements économiques, les bâtiments militaires en ruines et la pollution de l'environnement – évoque des souvenirs complexes et ambivalents du passé militaire nucléaire pour les habitants de l'atoll. Ces souvenirs nucléaires façonnent les visions locales de l'avenir de l'atoll.

Puna o te parau

Non disponibles

Tapura puta tai'ora'a

Pū a te Hau ti'a'au i te mau vi'i'i'i 'ātōmī (ANDRA), *Les déchets radioactifs immergés. Dossier thématique de l'inventaire national des matières et déchets radioactifs*, Châtenay-Malabry, ANDRA, 2017. Bruno a Saura, « *Remembrance of the colonial past in the French islands of the Pacific: speeches, representations, and commemorations* », *The Contemporary Pacific*, Tuha'a 27, na 2, 2015, 'api. 337-368. Tāpura nūmera nō te ihiihi 'ohie nō Pōrīnētia Farāni (CEROM), *L'économie polynésienne post C.E.P: Une dépendance difficile à surmonter, 1995-2003*, Papeete, Tahiti, Institut Statistique de la Polynésie Française (ISPF), Polypress, 2007. Emmanuel a Macron, 'Orero a te peretiteni Macron, Papeete, Tahiti, 27 nō tiurai 2021, 'itehia i te 03 nō 'ātopa 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=znxmm0mk86U>. Flags of the World, « *Hao (Tuamotu and Gambier Islands, French Polynesia)* », 12 nō māti 2016, 'itehia i te 1 nō tītema 2022, <https://www.fotw.info/flags/pf-tg-ha.html>. Jean a Morschel, « *L'atoll de Hao, entre réhabilitation des sites du CEP et enjeux de développement* », *Hermès, La Revue*, Tuha'a. 1, na 65, 2013, 'api. 64-66. Teva a Meyer 'e Renaud a Meltz, « *Hao, de la bombe française au poisson chinois* », *Revue Historique des Armées*, Tuha'a. 2, na 299, 2020, 'api. 111-126. Tahiti Heritage, « Atoll de Hao. Du roi géant au CEP », 2021, 'itehia i te 15 nō tetepa 2022, <https://www.tahitiheritage.pf/atoll-de-hao/>.

Rohiparau /Taparau/ Fatu parau

[Lis Kayser](#)

Conseil scientifique

Parau papa'i ha'apau

1. Mea nā roto i nau tāu'aparaura'a e ono 'ahuru (60) 'e te rahira'a o te mau fārereita'a rau i fāna'ohia e au i ni'a i te motu nō Hao i te matahiti 2019 'e 2021, i roa'a mai ai teie mau ha'amāramaramara'a.
2. 'Ua tihēpu te CEP hau i te 60 % o te huira'atira i roto i te 'ohipa 'o Pōrīnētia Farāni (CEROM 2007 : 12).
3. 'Ua mā'iti au i te tahī mau i'oa pi'i nō te pāruru i te feiā 'o tā'u i tāu'aparau.
4. Club Med SAS, e taiete Farāni nō te reva nā te ara i te fāri'ira'a manihini ta'a'ē nō te mau tau fa'afa'aeara'a. Tē fa'ahi'o ra 'o Claude i te ro'o o te Club Med nō te tau fa'afa'aeara'a i te huru orara'a tā te CEP i fa'aora i Moruroa 'e i Hao.
5. 'Ua rapa'auhia te mau repo vi'i'i i roto i te tahī rua e maha mētera i te hōhonu 'ia au i te 'ōpuara'a arata'i o te tāpura ha'amaita'ira'a, tapo'ihia i te tahī vauvau 'e tei ha'aporihiia i te pātēria tē tūpohe i te mau vi'i'i. 'Aita te tāpura o te ha'api'i-fa'ahou-ra'a i hope i te hopera'a tā'u 'ōpuara'a hi'opo'ara'a taote (māti 2023)
6. Tei roto 'o Hao i te tahī ārea mata'i rorofa'i. E ti'a roa i te tahī fifi reva e vāvāhi i te patu, mani'i atu ai i te purutoniūmu i ha'aputuhia, i roto i te moana peneia'e 'ua mani'i 'ē na i roto ite to'a (CRIIRAD 2006). Teie rā, 'ia au te mau tuatāpapara'a a te Pū Pārurura'a 'e Pāno'ono'o 'ore 'Ātōmī (IRSN), 'aita e toetoe'a fifi roa i Hao : 'aita te mau fāito i fāitohia i hau atu i tē fāri'ihia e te fa'aterera'a hau Farāni (IRSN 2015 : 38f).
7. Te mihimihī e fa'ahitihia ra i Hao, e mihimihī mā'ohi tē parauhia ra nā roto i te reo tīpe'e. I fa'a'ohipa na te mau mā'ohi i te mau ta'o Farāni nō te parau i tō rātou'oto'oto 'e nō te nīno'a i tō rātou huru mā'ohi i te hia'aira'a i te tau CEP. Ma'a ta'o pa'umotu noa tā'u i 'ite (Pupu reo nō te Tuamotu) i te mea ra ē 'ua pāpū i nau feiā hō'ē hānere 'e maha 'ahuru ma toru (143) 'o tā'u i tāu'aparau na i Hao, i te parau Farāni, i 'ohie ai te tāu'aparaura'a i roto i te reo Farāni.
8. Hou tō'u tere mātāmua i Hao i te matahiti 2019, 'ua fa'aarahia mai au i Tahiti (pū a te hau mā'ohi e vai i te 'oire pū nō Papeete, 'e te rahira'a o te nūna'a mā'ohi, e hitu 'ahuru i ni'a i te hānere, 70%, terā e ora ra i reira i teie nei) 'e te feiā mana o te Hau Farāni 'e tō te Hau fenua ato'a 'e te mau fa'anahora'a e pāto'i ra i te paua 'ātōmī, 'eiaha noa te vi'i'i e vai ra i 'ō, i te mea ato'a rā , "aore e 'ohipa ri'i a'e i 'ō". 'Ua nīno'a mai te tahī mau

mā’ohi ia Hao mai te hō’ē motu vi’ivi’i, nō te vi’ivi’i a te nu’u fa’ehau, ‘aore ra mai te hō’ē motu i ‘arohia, tei ti’ā mai i te ti’ara’ā faufa’ā roa i roto i te tāpura tāmatamatara’ā ‘ātōmī Farāni , ‘e ‘ua hope ho’i te reira.

9. ‘Ua fa’aru’e te RSMA ia Hao i te matahitī 2010 nō te iti o te mau anira’ā a te feiā ‘āpī pa’umotu (te mau ta’ata e noho ra i te Tuamotu)